

Ionizující záření v životním prostředí

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Tento studijní materiál vznikl za podpory projektu

Technika pro budoucnost,

číslo projektu CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002338.

Zdroje ionizujícího záření

Zdroje ionizujícího záření dělíme na:

- a) primární radionuklidy (primordial radionuclides)
- b) kosmogenní radionuklidy (cosmogenic radionuclides)
- c) antropogenní radionuklidy (human produced radionuclides)

Zdroje ionizujícího záření

a) Primární radionuklidy:

- z doby vzniku sluneční soustavy
- dlouhé poločasy rozpadu (min. stovky milionů let)
- radioaktivní rozpadové produkty primárních radionuklidů

^{238}U poločas: $4,47 \times 10^9$ let, 99,27 % přírodního uranu

^{235}U poločas: $7,04 \times 10^8$ let, 0,72 % přírodního uranu

^{232}Th poločas: $1,41 \times 10^{10}$ let, 100 % přírodního thoria

^{40}K poločas: $1,28 \times 10^9$ let, 0,012 % přírodního draslíku

Zdroje ionizujícího záření

Další méně významné primární radionuklidy:

^{50}V $> 2,1 \times 10^{17}$ let, ^{87}Rb $4,97 \times 10^{10}$ let, ^{113}Cd $8,00 \times 10^{15}$ let,
 ^{115}In $4,41 \times 10^{14}$ let, ^{123}Te $> 9,2 \times 10^{16}$ let, ^{138}La $1,02 \times 10^{11}$ let,
 ^{142}Ce $> 5 \times 10^{16}$ let, ^{144}Nd $2,29 \times 10^{15}$ let, ^{147}Sm $1,06 \times 10^{11}$ let,
 ^{152}Gd $1,08 \times 10^{14}$ let, ^{174}Hf $2,0 \times 10^{15}$ let, ^{176}Lu $3,76 \times 10^{10}$ let,
 ^{180}Ta $7,15 \times 10^{15}$ let, ^{187}Re $4,33 \times 10^{10}$ let, ^{190}Pt $6,5 \times 10^{11}$ let,
 ^{190}Pt $> 6 \times 10^{16}$ let, ^{209}Bi $2,01 \times 10^{19}$ let

Beta rozpad, dvojný beta rozpad, alfa rozpad

Zdroje ionizujícího záření

Thoriová řada:
 $\text{mod}(A,4)=0$

The Thorium-232 Decay Chain

Atomic Number

Only main decays are shown
Gamma emitters are not indicated

Element Names
Th - thorium
Ra - radium
Ac - actinium
Rn - radon
Po - polonium
Bi - bismuth
Pb - lead
Tl - thallium

Half-life units
a - years
d - days
h - hours
m - minutes
s - seconds

Element Names

Th - thorium

Ra - radium

Ac - actinium

Rn - radon

Po - polonium

Bi - bismuth

Pb - lead

Tl - thallium

Half-life units

a - years

d - days

h - hours

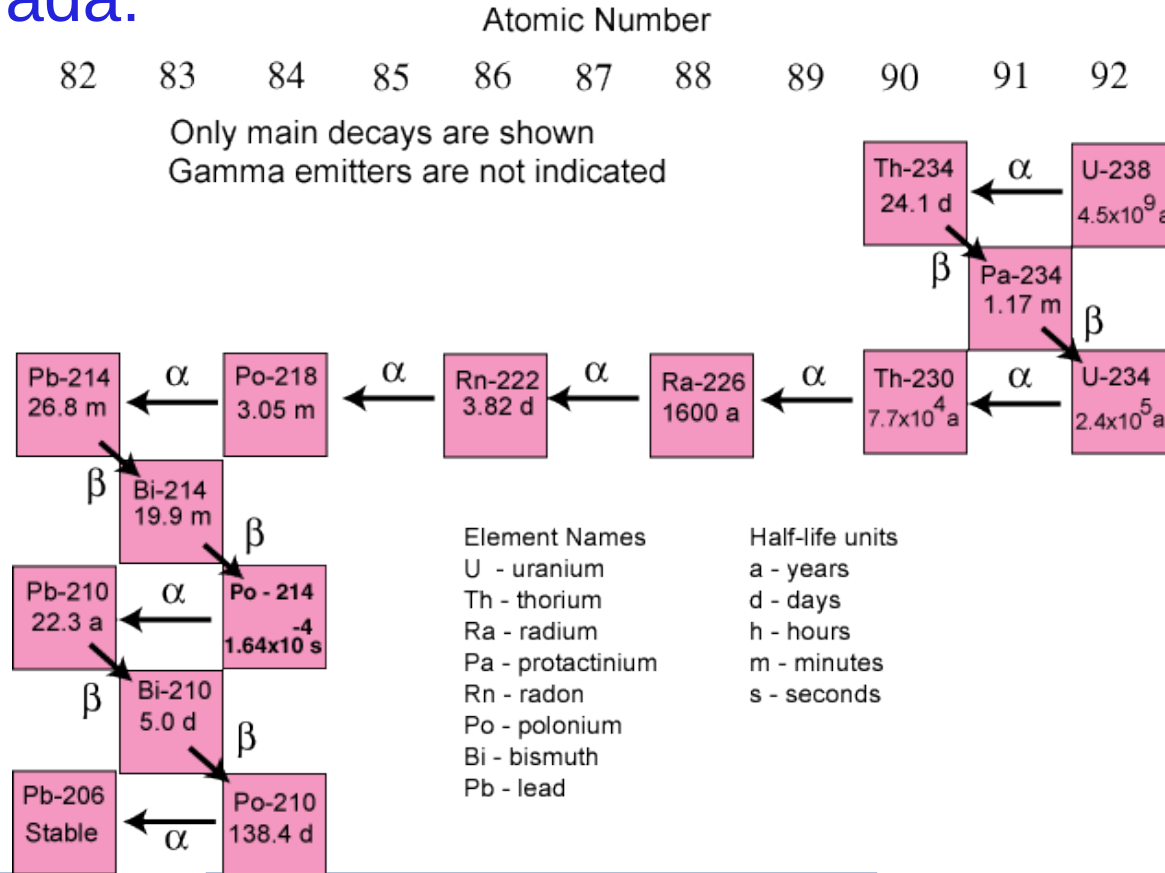
m - minutes

s - seconds

Zdroje ionizujícího záření

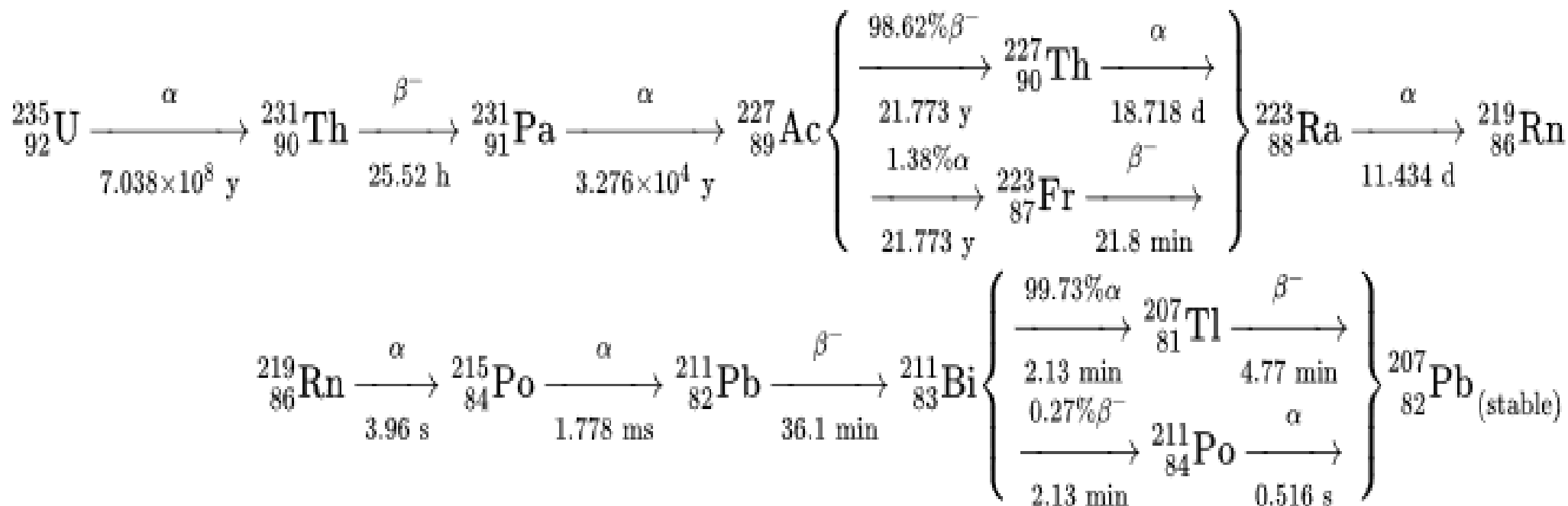
Uran-radiová řada:
 $\text{mod}(A,4)=2$

The Uranium-238 Decay Chain

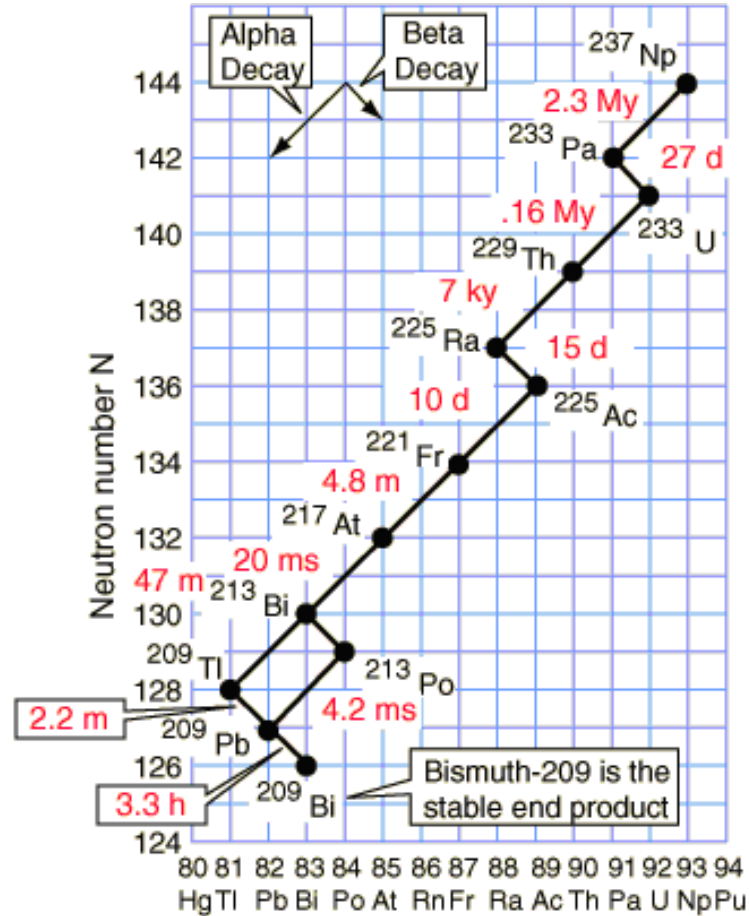
Zdroje ionizujícího záření

Uran-aktiniová řada:
 $\text{mod}(A,4)=3$

Zdroje ionizujícího záření

Neptuniová řada:
 $\text{mod}(A,4)=1$

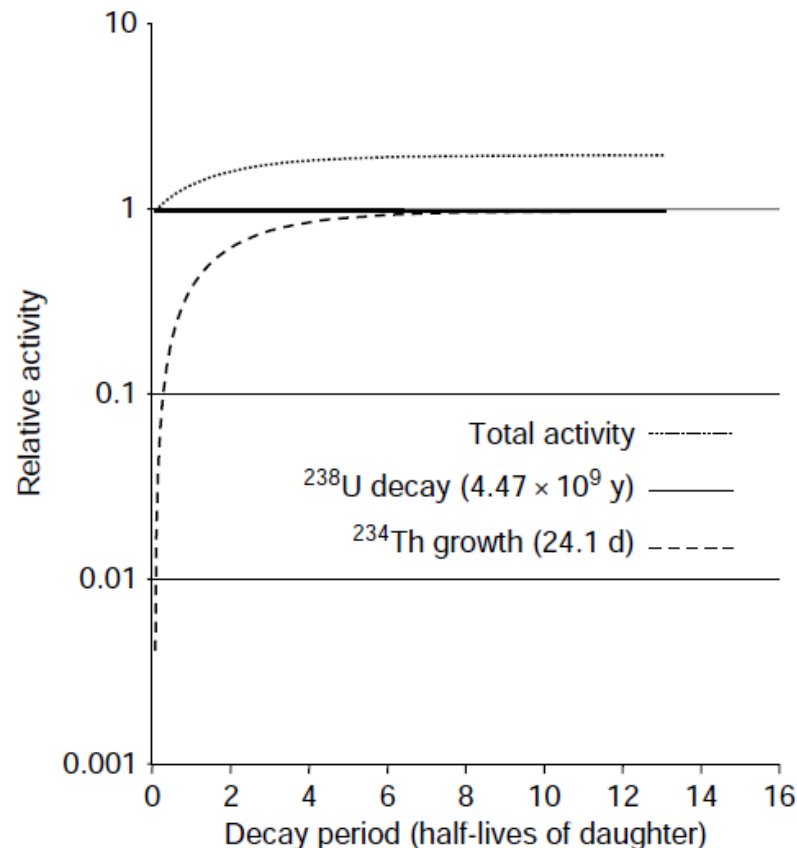

Radioaktivní rozpadové řady

$$\begin{aligned} dN_D/dt &= \lambda_P N_P - \lambda_D N_D \\ &= \lambda_P N_{P0} \exp(-\lambda_P t) - \lambda_D N_D \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} N_D &= N_{P0} [\exp(-\lambda_P t) - \exp(-\lambda_D t)] \lambda_P / (\lambda_D - \lambda_P) \\ &\quad + N_{D0} \exp(-\lambda_D t) \end{aligned} \quad (1.11)$$

$$\begin{aligned} A_D &= A_{P0} [\exp(-\lambda_P t) - \exp(-\lambda_D t)] \lambda_D / (\lambda_D - \lambda_P) \\ &\quad + A_{D0} \exp(-\lambda_D t) \end{aligned} \quad (1.12)$$

Figure 1.23 Secular equilibrium – relative activities of parent and daughter nuclides after separation where the parent half-life is much greater than that of the daughter

Radioaktivní rozpadové řady

$$\begin{aligned} dN_D/dt &= \lambda_P N_P - \lambda_D N_D \\ &= \lambda_P N_{P0} \exp(-\lambda_P t) - \lambda_D N_D \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} N_D &= N_{P0} [\exp(-\lambda_P t) - \exp(-\lambda_D t)] \lambda_P / (\lambda_D - \lambda_P) \\ &\quad + N_{D0} \exp(-\lambda_D t) \end{aligned} \quad (1.11)$$

$$\begin{aligned} A_D &= A_{P0} [\exp(-\lambda_P t) - \exp(-\lambda_D t)] \lambda_D / (\lambda_D - \lambda_P) \\ &\quad + A_{D0} \exp(-\lambda_D t) \end{aligned} \quad (1.12)$$

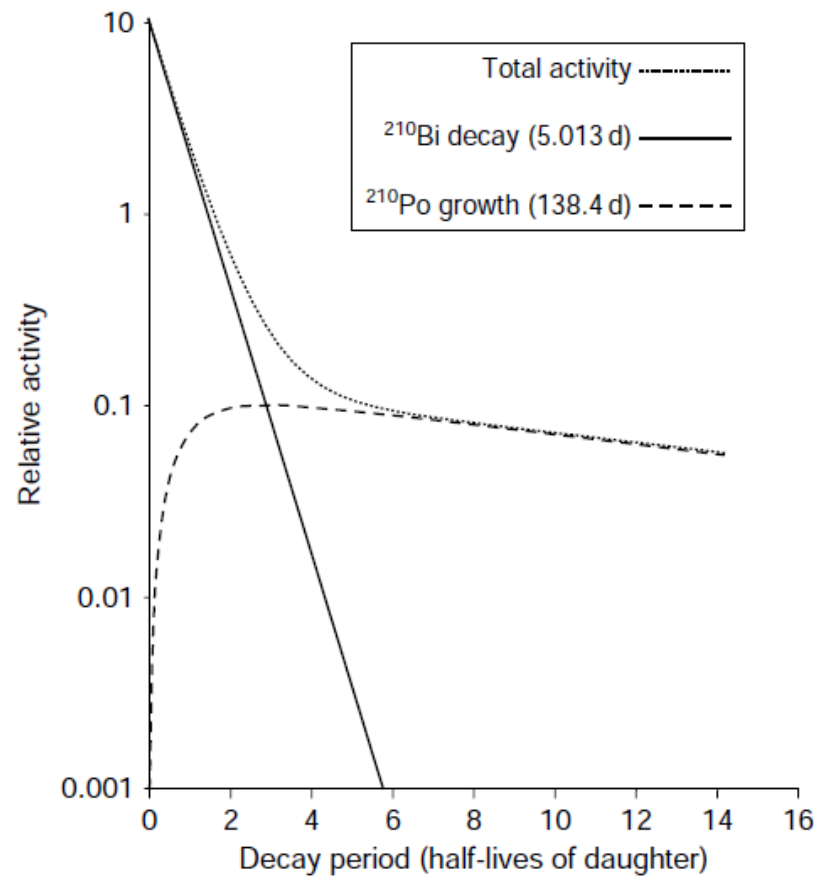

Figure 1.25 Relative activities of parent and daughter nuclides after separation where there is no equilibrium

Zdroje ionizujícího záření

Lidská činnost může ovlivnit zastoupení rozpadových produktů primárních radionuklidů v životním prostředí:

NORM = Naturally Occurring Radioactive Material

TENORM = Technologically-Enhanced

Naturally Occurring Radioactive Material

(průmyslové – těžební – odpady – často ^{226}Ra)

Zdroje ionizujícího záření

b) Kosmogenní radionuklidy:

- vznikají především ve vyšších vrstvách atmosféry interakcí jader (N, O, C, Ar, ...) s kosmickým zářením

^{14}C poločas: 5700 let, reakce $^{14}\text{N} + n \rightarrow ^{14}\text{C} + p$

^3H poločas: 12,32 let, kromě reakcí s N a O i

reakce $^6\text{Li} + n \rightarrow \alpha + ^3\text{H}$

^7Be poločas: 53,22 dne, reakce s N a O

Zdroje ionizujícího záření

Další kosmogenní radionuklidy:

^{10}Be $1,51 \times 10^6$ let, ^{26}Al $7,17 \times 10^5$ let, ^{36}Cl $3,01 \times 10^5$ let,
 ^{39}Ar 269 let, ^{32}Si 153 let, ^{22}Na 2,6 let, ^{35}S 87,37 d, ^{37}Ar 35,04 d,
 ^{33}P 25,35 d, ^{32}P 14,27 d, ^{28}Mg 20,92 h, ^{24}Na 15,0 h,
 ^{38}S 170 min, ^{31}Si 157 min, ^{18}F 110 min, ^{39}Cl 56,2 min,
 ^{38}Cl 37,2 min, $^{34\text{m}}\text{Cl}$ 32,0 min

Zdroje ionizujícího záření

c) Antropogenní radionuklidy:

- vznikají díky lidské činnosti (jaderné zkoušky v atmosféře, jaderné havárie)

- většinou malá množství

^3H poločas: 12,3 let, jaderné zkoušky, reaktory,
výroba jader. zbraní

^{131}I poločas: 8,04 d, jaderné zkoušky, reaktory,
terapie štítné žlázy

Zdroje ionizujícího záření

c) Antropogenní radionuklidy:

^{129}I poločas: $1,57 \times 10^7$ let, jaderné zkoušky, reaktory

^{137}Cs poločas: 30,17 let, jaderné zkoušky, reaktory

^{90}Sr poločas: 28,78 let, jaderné zkoušky, reaktory

^{99}Tc poločas: $2,11 \times 10^5$ let, rozpadový produkt ^{99}Mo

(lékařská diagnostika)

^{239}Pu poločas: $2,41 \times 10^4$ let, reaktory – produkt n + ^{238}U

Nová jaderná legislativa

Atomový zákon č. 263/2016Sb.

→ prováděcí předpisy (vyhlášky)

Vyhláška č. 422/2016Sb. o radiační ochraně a zabezpečení radionuklidového zdroje

→ doporučení Státního úřadu pro jadernou bezpečnost (SÚJB)

Měření a hodnocení obsahu přírodních radionuklidů

- ve stavebních materiálech, - v pitné a balené vodě, ...

Radiační ochrana

Ionizující záření: vytváří ionty, přenáší energii

- jsou to částice nebo elektromagnetické vlnění
(vlnové délky do 100 nm, resp. nad 3×10^{15} Hz)

Radiační ochrana: soubor technických a organizačních opatření k omezení ozáření fyzických osob a k ochraně životního prostředí (AZ § 2)

Ozáření osob

Přírodní pozadí v ČR: 2,5 – 3 mSv/rok

Extrémy:

Guapari (Brazílie) 175 mSv/rok, Ramsar (Írán) 400 mSv/rok

Rtg zubů 0,005 mSv, lékařské vyšetření 0,01 – 10 mSv

Radon v domech: 10 – 1000 mSv/rok

Směrné hodnoty: radon ve stavbě 400 Bq/m³ ~ 10 mSv/rok,
stavební materiály 0,3 mSv/rok

Principy radiační ochrany

Zdůvodnění (ochrana osob + využití výhod IZ)

Optimalizace (omezit na přijatelnou míru stochastické účinky záření) – princip ALARA (as low as reasonably achievable)

Limitování (zamezení deterministických účinků záření, minimalizace stochastických účinků)

Zabezpečení zdrojů

Ozáření (profesní, lékařské, havarijní)

Expoziční situace (plánovaná, existující, nehodová)

Regulace ozáření z přírodních zdrojů

Plánovaná expoziční situace (záměrné využívání zdrojů IZ)

Existující expoziční situace (např. radon ve vodě, stav. Materiálech)

Nehodová expoziční situace (při plánované expoziční situaci neb svévolným činem)

Nereguluje se expoziční situace ozáření z minerálních vod, pitné vody pro individuální použití a přírodního pozadí

Přehled limitů

Kategorie	ef. dávka (zevní ozáření) + úvazek ef. dávky (vnitřní ozáření)	ekvivalentní dávka v oční čočce	ekvivalentní dávka/ 1 cm ² kůže	ekvivalentní dávka po předloktí a po kotníky
Obyvatelstvo + žáci < 16 let	1 mSv/rok	15 mSv/rok	50 mSv/rok	nedefinován
Žáci a studenti 16 – 18 let	6 mSv/rok	15 mSv/rok	150 mSv/rok	150 mSv/rok
Radiační pracovníci + studenti > 18 let	20 mSv/rok SÚJB může zvýšit max. 50 mSv/rok (max. 100 mSv/5 let)	100 mSv/5 let + 50 mSv/rok	500 mSv/rok	500 mSv/rok

Povolení SÚJB v oblasti přírodních zdrojů

Služby významné z hlediska radiační ochrany:

Měření a hodnocení obsahu přírodních radionuklidů ve vodě

Měření a hodnocení obsahu přírodních radionuklidů ve stavebním materiálu

Měření a hodnocení ozáření ve stavbě

Stanovení radonového indexu pozemku

Stanovování osobních dávek na pracovištích s radonem a NORM

Měření a hodnocení obsahu radionuklidů v radioaktivní látce uvolňované z pracoviště NORM

Další povolení:

pracoviště NORM, uvádění stavebního materiálu na trh (> 1 mSv/rok)

Měření obsahu přírodních radionuklidů ve vodě

Pitná voda pro veřejnou potřebu, balená voda, voda z podzemního zdroje nebo směs z podzemního a povrchového zdroje

Atomový zákon se nevztahuje na minerální vodu a vodu z individuálního zdroje (studna)
hodnocení obsahu přírodních radionuklidů ve vodě

Nejvyšší přípustná hodnota objemové aktivity radonu: 300 Bq/l

Vyšetřovací úrovně: objemová aktivita alfa 0,2 Bq/l

objemová aktivita beta bez ^{40}K 0,5 Bq/l

Základní rozbor: objemová aktivita radonu, alfa a beta

Při překročení vyšetřovací úrovně se provádí doplňující rozbor (uran, izotopy radonu, ^{40}K , další radionuklidy)

Měření obsahu přírodních radionuklidů ve staveb. mat.

pouze stavební materiál pro obytné a pobytové místnosti

Atomový zákon se nevztahuje na distributory stavebního materiálu vyrobeného v jiných zemích EU!

Stavební materiál je taxativně vyjmenován v příloze č. 28 vyhlášky č. 422/2016Sb.

Referenční úroveň: 1 mSv/rok

Měří se index hmotnostní aktivity:

$$I = a_{40K} [\text{Bq/kg}] / 3000 + a_{226\text{Ra}} [\text{Bq/kg}] / 300 + a_{228\text{Th}} [\text{Bq/kg}] / 200$$

$I > 1 \rightarrow$ počítá se efektivní dávka, porovná se s referenční úrovní

Při překročení referenční úrovně nutné povolení SÚJB k uvádění na trh.

Seznam použité literatury:

- [1] A. Atwood, Radionuclides in the Environment, Wiley & Sons, 2010
- [2] G. R. Gilmore, Practical gamma-ray spectrometry, Wiley & Sons, 2008
- [3] <http://www.sujb.cz/legislativa/>
- [4] <https://www.sujb.cz/fileadmin/sujb/docs/dokumenty/publikace/DR-RO-5-1-Rev-0-0.pdf>
- [5] <https://www.sujb.cz/fileadmin/sujb/docs/dokumenty/publikace/DR-RO-5-2-Rev-0-0.pdf>